

ІМПЕРАТИВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

У роботі окреслено основні теоретичні аспекти дослідження поняття “імператив”, означено диференційні ознаки імператива, розглянуто наявні в сучасному лінгвістичному дискурсі класифікації імперативних конструкцій, типи й специфіку каузації, статус у сучасній поезії. Здійснено спробу класифікації значень імператива в поетичному мовленні Миколи Вінграновського з урахуванням специфіки відношення ‘мовець – слухач’. Установлено, що в його ліриці виокремлюється низка особливих формулювань і вживань імператива, серед яких переважають фактитивні каузації і мольба, що створюють ефект зацікавлення слухача у звершенні певної дії. Водночас мовець не позиціонує себе вище за співрозмовника й створює тісний комунікативний зв’язок між ними.

Ключові слова: імператив, імперативне речення, українське поетичне мовлення, категорії імператива, каузація.

Omelchenko A. The Imperative in the Poetic Speech of Mykola Vingranovsky. *The study of the specifics of the imperative in Ukrainian poetic speech gives us the opportunity to consider its patterns of functioning in the structure of expression. After all, the need for statements with imperative constructions arises due to the process of communication, in which the speaker influences the interlocutor (interlocutors) in accordance with the communicative tasks.*

The paper outlines the main theoretical aspects of the study of the concept of «imperative», its status in modern poetics; identifies the differential features of the imperative; considers classification of imperative constructions, which is available in modern linguistic discourse, types and specifics of causation. An attempt is made to classify the meanings of the imperative in the poetic speech of Mykola Vingranovsky, taking into account the peculiarities of the speaker-listener relationship. It is established that a number of special formulations and uses of the imperative stand out in his lyrics, among which the actual causations and pleas prevail, which create the effect of the listener's interest in performing a certain action. At the same time, the speaker does not position himself above the interlocutor and creates a close communicative connection between them.

The semantic-syntactic functions of the imperative, regularities and peculiarities of its use in the grammatical system of Ukrainian poetic speech are revealed. The classification of the use of imperative constructions in Ukrainian poetry is analyzed and substantiated.

The methods of observation, analysis as well as structural, functional and special (in particular constructive) ones are used in the work.

The research method is a dialogic interpretation of the text, which is manifested in various aspects, in the interaction of the author and the hypothetical addressee, embedded in the text programme.

Key words: imperative, imperative sentence, Ukrainian poetic speech, categories of imperative, causation.

Вступ

Проблема статусу імператива в поезії, увага до якої поглибила-ся останнім часом, належить до дискусійних у сучасній лінгвістичній науці. Дослідники активно вивчають специфіку взаємодії між учасниками комунікації, а також способи її мовного втілення, зокрема засоби волевиявлення. В українській поезії остаточно не вирішеним залишається питання самого статусу імператива й імперативних конструкцій – синтаксичних одиниць, які належать до них. Додатково-го аналізу потребують також приклади транспонованого вживання форм, пов'язані з імперативною парадигмою та ін.

На початку ХХ століття питання вираження та мовленнєвого призначення імператива досліджували О. Потебня, О. Шахматов, О. Пешковський. Значну увагу окресленим проблемам приділили свого часу Р. Якобсон та М. Трубецької. Р. Якобсон зазначав, зокрема, що мовне призначення імператива – реалізація апеляційної мовної функції, що детермінує його граматичні особливості (Якобсон, 1985). В останні десятиліття дослідженням імператива й імперативних конструкцій займалися І. Вихованець, К. Городенська, О. Даскалюк, С. Мясоєдова, М. Скаб, В. Храковський та ін. Художньо-стилістичним функціям імператива присвячені роботи О. Голікової, І. Ковтунової, О. Олексенко, В. Чабаненка та ін.

Актуальність розкриття обраної теми полягає в потребі подальшого дослідження грамам імператива в поетичному тексті, оскільки він має потужний потенціал для вираження модальних нюансів та інтенцій автора.

Мета – з'ясувати поетичні смисли, що реалізуються за допомогою грамам імператива в поезії Миколи Вінграновського. Для досягнення мети ставимо перед собою такі завдання: 1) схарактеризувати процес вивчення імператива в українському мовознавстві; 2) виявити імперативи в поезії М. Вінграновського та описати їхнє вживання; 3) визначити смисли імперативів у поезії.

Об'єкт дослідження – поезика Миколи Вінграновського. Предмет – грами імпєратива в їхньому семантичному наповненні в текстах віршів Миколи Вінграновського.

Методи дослідження

Досягнення поставленої мети передбачає використання як загальних лінгвістичних методів (метод спостереження, аналізу, структурний і функціональний), так і спеціальних, зокрема конструктивного, що застосовується в лінгвістиці тексту та теорії комунікації для дослідження моделей комунікативних ситуацій, та методу діалогічної інтерпретації тексту, який виявляється, зокрема, у комунікативному аспекті, що ґрунтується на аналізі інтерактивної взаємодії автора й гіпотетичного адресата, закладеного в текстовій адресованості реальному читачеві (Селіванова, 2006: 333).

Виклад основного матеріалу

Останнім часом грамати́ка поезії, тобто поетичні смисли, носіями яких є грамати́чні форми й значення, перебуває в колі актуальних наукових пошуків (роботи О. Голікової, О. Калашник, Н. Мініної, Н. Нікольської, О. Олексєнко, І. Павлової, О. Скоробогатової та ін.). Однак поезику імпєратива розглядали значною мірою в контексті поетичного синтаксису, хоча особливості реалізації семантики грамам імпєратива в поетичному мовленні потребують окремого дослідження.

Для аналізу було обрано лірику М. Вінграновського, поетичні тексти якого, як і тексти інших поетів-шістдесятників, відзначаються тим, що репрезентують індивідуальну “техніку” у використанні мовних засобів (Павлова, 2010: 123).

Огляд наукової літератури демонструє, що в системі дієслівних категорій української мови поняття імпєратива в сучасному мовознавстві «часто ототожнюється з наказовим способом дієслова (імпєратив ↔ наказовий спосіб), а поняття “імпєративні речення” – з поняттям “спонукальні”, тобто імпєративними називаються такі речення, які виражають різні форми волевиявлення, від прохання чи застереження до категоричного наказу» (Бортун, 2015: 47). Вони являють собою тип речень, що об'єднуються загальним значенням волевиявлення мовця, впливу на співрозмовника, спонукання його до

дії. Такі речення можуть означати наказ чи розпорядження, вимогу, запрошення, прохання, пораду, роз'яснення, побажання, заохочення, заклик, зосередження уваги (Шинкарук, 2002: 143). Протиставлення умовного й наказового способів дійсному було започатковане в концепції О. Потебні, який уважав, що умовний і наказовий способи, на відміну від дійсного, виражають «не дійсну подію, а ірреальну» (Потебня, 1968: 179), що існує тільки в думці мовця. Таке тлумачення ірреального способу пізніше було творчо осмислено й уточнено: ірреальна дія може бути або припущенням, передбаченням, або ж дією бажаною, що виражає волевиявлення. Передбачувану дію позначає умовний спосіб, дію бажану, що виражає волевиявлення, – наказовий.

Специфічність імператива, як зауважує І. Шевчук, проявляється також і в тому, що «іманентно притаманна йому інтонаційна оформленість завжди функціональна в мові: вона виражає спонукування (когось) до діяльності з боку самого мовця – звідси неможливість уживання спонукальних речень у формі питання» (Шевчук, 2004: 93), тоді як у сфері повідомлення про дійсність, природно, можливі й питальні речення.

Мовним особливостям художніх текстів Миколи Вінграновського теж приділена значна увага. Це роботи С. Єрмоленко, В. Калашника і Ю. Калашник, І. Павлової, Л. Гливінської, О. Олексенко та ін. Проте художнє наповнення імперативних форм у творчості М. Вінграновського ґрунтовно раніше не було досліджене, а тому це питання заслуговує на особливу увагу.

Розглядаючи специфіку використання форм наказового способу, В. Храковський виокремив типи каузації. Відповідно до ознаки імпульсу каузації всі часткові інтерпретації поділяють на «фактивну каузацію (наказ, прохання, інструкція, пропозиція) та пермісивну каузацію (дозвіл і порада). Дві останні кон'юнкції значень <...> являють собою не інтерпретовані ситуації в силу семантичної несумісності значень <...> (імпульс каузації походить від слухача)» (Храковський, 1990: 138). Окрім шести вищеназваних імперативних значень, виділяють ще санкцію та побажання. Оскільки імпульс каузації може походити як від мовця, так і від слухача, санкція “накладається” на наказ, прохання, пропозицію, дозвіл або ж пораду, проте не поєднується з інструкцією. Побажання виділяється за допомогою

“лексико-семантичного фільтра”. За умови ж урахування фільтра “ситуаційного” виділено санкцію (Храковський, 1990: 145).

В аналізі специфіки каузації в текстах М. Вінграновського спираємося на теорію В. Храковського й О. Володіна.

Розглянемо **фактитивну каузацію**, що трапляється в мові лірики М. Вінграновського зі значенням **прохання**, наприклад: ... **Скажи мені, як далі жити мені??!** («Лошиця з дикими і гордими ногами...»); **Здійми мені хоча б якусь літатеньтонько нещасне** («Мій Києве, гайда до неї...»); ... **Повір мені, ти чуєш, чуєш, моя дружино і жона?** («І липи темна тінь, горіха тінь прозора...») (Вінграновський, 2013). Імпульс каузації походить від ліричного героя, що є зацікавленим у виконанні каузованої дії, але не ставить себе вище за слухача.

Спостерігаємо також **наказ**, звернений до співрозмовника (реального чи удаваного): **Поглянь і глянь: з-за весен зими стали** («Поглянь і глянь...»); **Мій друже плач! Вона любила...** («Мій друже, плач!»); **Ти плачеш. Плач. Сльозам немає влади** («Ти плачеш...»); **Кохана, спи...** («Тост»); **Не чіпай наші сиві минулі тривоги!** («Не чіпай наші сиві минулі тривоги»); ... **Ти хочеш! можеш! – заверни!** («І замалий, і невеликий»), ... **Йди додому, старший боле** («Новорічна коліскова»), ... **Спи і слухай: вітер шаста** («Новорічна коліскова»), **Вставай, рибалко! Гаснуть метеори...** («Вставай, рибалко!») (Вінграновський, 2013). У наведених фрагментах імпульс каузації походить від ліричного героя, який є зацікавленим у виконанні каузованої дії і ставить себе вище за слухача. Однак привертає на себе увагу те, що наказ пом'якшується, коли в тексті є звертання, або ж описана певна ситуація, тобто рівень фактитивності залежить від семантики всього висловлення.

Наявні також випадки **пермісивної каузації**. Зокрема, **дозвіл** убачаємо в таких випадках: **Коло тебенько я – дивись!** («Коло тебенько я...»), ... **Дивіться, гляньте: мій голос Ваш...** («Вас так ніхто не любить. Я один.») (Вінграновський, 2013). Імпульс каузації походить від слухача, зацікавленого у виконанні каузованої дії. Проте особа, від якої походить імпульс, окреслена нечітко. Можемо визначити наявність цієї особи лише з контексту або характеризувати як імпліцитну.

Вияви **поради** трапляються в поезиці Вінграновського зрідка: **Не плач. Не плач. Відчовговуй, відчаю! Т-с-с, не збуди наш сон... не плач** («Я думаю, як і чиню...») (Вінграновський, 2013). У цьому прикладі імпульс походить як від мовця, так і від слухача та спрямований

на додатковий абстрактний суб'єкт діяльності, що є досить нетиповим для такого типу каузації.

Несподівано для нас у творчості М. Вінграновського віднаходимо такий тип каузації, як **санкція**, наприклад: *Не руш мене. Я сам самую; Любове, ні! не прощавай! Непевний крок свій не збивай* («Вона була задумлива, як сад») (Вінграновський, 2013). Каузована дія вже має місце. Імпульс каузації походить або від мовця (санкція “накладається” на наказ, прохання, пропозицію), або від слухача (санкція “накладається” на дозвіл або пораду). Заперечення в імперативах, що виражають “непряму санкцію”, є невід’ємною рисою поетичного мовлення митця.

Як зауважують В. Храковський і О. Володін, такі семантичні інтерпретації, як прохання, пропозиція, наказ, іноді інструкція (у “вічних” моральних заповідях) і порада можуть виражати побажання. Дослідники звертають увагу на те, що в запропонованих ними прикладах «виражено не власне наказ, дозвіл, пораду, а побажання у формі наказу, дозволу, поради» (Храковський, 1990:144).

Не згадано в класифікації В. Храковського й О. Володіна такий вияв імперативної форми, як “мольба”, хоча творчість М. Вінграновського насичена такими формами вияву імператива. Поняття “мольба” розуміємо як слово або текст, що являє собою пристрасне прохання, як особливу його форму. Уживання мольби зумовлене значною емоційністю ліричного героя. Можемо зауважити, що це також свого роду заклик виконати бажання ліричного героя. У художніх текстах М. Вінграновського мольба супроводжується словами, пов’язаними з молитвою або молитовною тематикою. У разі, якщо дія не виконується, ліричний герой використовує умовляння як своєрідну форму мольби. Найбільш виразно актуалізується поняття “мольба” у поезії «Моя молитва»:

*Отче небесний, син твій спокушений,
Утихомир мої страсті земні.
Погляд мій спалений, подих мій здушений,
Я в небезпеці, страшно мені.
Виведи з відчаю крихту надії!
Сам не вберігсь непогрішний Адам:
В хтивім бажанні він гріх заподіяв,
Райську красу за бажання віддав.*

*Світложиття, я в глибокійза журі,
Вилікуй в серці боли біди
І порятуй мого човна від бурі,
В тиху причалість його заведи* (Вінграновський, 2013).

Висновки

Імператив своєрідно репрезентований у мовній картині світу М. Вінграновського. У його ліриці виокремлюється низка особливих уживань досліджуваних форм. Серед них переважають фактитивні каузації і мольба, що створюють ефект зацікавлення слухача у звершенні певної дії. Водночас мовець не позиціонує себе вище за співрозмовника й створює додатковий абстрактний зв'язок між ними.

Доцільно також звернути увагу на те, що імператив у поезиці досліджуваного автора може поставати як категоричний наказ у межах не етичного, а загальнонаціонального мислення.

Творчість Вінграновського характеризується стилістично-світоглядними акцентами, важливу роль у розстановці яких відіграють форми імператива. Гучноголосі громадянські інтонації початків його творчості із часом притишуються, волевиявлення інтимізується спонуканням до дії неузагальненого співрозмовника, а когось, із ким ліричний герой прагне встановити стосунки на засадах взаєморозуміння, поваги, любові.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні універсальних значень імператива, притаманних українській поезиці, і тієї особливої семантики, що створює неповторну картину ідіостилю окремих митців.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Боргун, К. О.** (2015). Статус і функційно-семантичні особливості імператива в граматичній системі української мови. *Вісн. Донец. нац. ун-ту*. Серія Б «Гуманітарні науки», 1–2, 46–52. 2. **Вінграновський, М.** (2013). *На срібнім березі*. Київ: АБА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. 3. **Голикова, О. Н.** (2007). Инфинитив как средство создания неопределенности в поэтическом тексте. *Культура народов Причерноморья*, 110 (1), 123–125. 4. **Єрмоленко, С. С.** (2011). Типи референції в системі просторових, часових та особових координат у їх мовній реалізації. *Мовознавство*, 1, 92–93. 5. **Калашник, Ю. І.** (2015). Особливості стилістичного синтаксису повісті Миколи Вінграновського «У глибині дощів». *Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. Серія «Філологія», 73, 40–43. 6. **Мясоєдова, С. В.** (2001). Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків:

Харк. держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. 7. **Олексенко, О. А.** (2020). Видо-часові відношення як композиційний засіб організації ліричного твору. *Лінгвістичні дослідження*, 52, 206–214. <https://doi.10.34142/23127546.2020.52.19>. 8. **Павлова, І. А.** (2010). Числівник у поетичному мовленні М. Вінграновського крізь призму його психотипу. *Психолінгвістика*, 5, 121–128. 9. **Потебня, А. А.** (1968). *Из записок по русской грамматике*. (Т. 4). Москва: Просвещение. 10. **Селіванова, О. О.** (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К. 11. **Храковский, В. С.** (1990). Повелительность. В *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность* (с. 185–238). Ленинград: Наука. 12. **Шевчук, І. Л.** (2004). Про статус імператива в українській мові. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 10, 87–95. 13. **Шевчук, О. С.** (1991). Семантичні можливості граматичних форм способу дієслова в сучасній українській літературній мові. В *Семантика і функції граматичних структур* (с. 38–50). Київ: НМК ВО. 14. **Шинкарук, В. Д.** (2002). *Категорії диктуму і модусу у структурі речення*. Чернівці: Рута. 15. **Якобсон, Р. О.** (1985). О структуре русского глагола. В *Якобсон, Р. О. Избранные работы* (с. 210–221). Москва: Прогресс.

REFERENCES

1. **Bortun, K. O.** (2015). Status i funktsiino-semantychni osoblyvosti imperatyva v hramatychnii systemi ukrainskoi movy [Status and functional-semantic features of the grammatical system of the Ukrainian language]. *Visn. Donets. nats. un-tu*. Ser. B «Humanitarni nauky» – *Bulletin of Donetsk National University. Series B «Humanities»*, 1–2, 46–52 [in Ukrainian]. 2. **Vinhranovskyi, M.** (2013). *Na sribnim berezi [On the silver shore]*. Kyiv: ABA-BA-NA-LA-MA-HA [in Ukrainian]. 3. **Golikova O. N.** (2007). Infinitiv kak sredstvo sozdaniya neopredelennosti v poeticheskom tekste [Infinitives as a means of creating uncertainty in a poetic text]. *Kul'tura narodov Prichernomor'ya – Culture of the peoples of the Black Sea region*, 110 (1), 123–125 [in Russian]. 4. **Yermolenko, S. S.** (2011). Typy referentsiyi v systemi prostorovykh, chasovykh ta osobovykh koordynat u yikh movnyi realizatsiyi [Types of references in the system of spatial, temporal and personal coordinates in their language implementation]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 1, 92–93 [in Ukrainian]. 5. **Kalashnyk, Yu. I.** (2015) Osoblyvo stilystychnoho syntaksysu povisti Mykoly Vinhranov's'koho «U hlybnyi doshchiv» [Peculiarities of the stylistic syntax of Mykola Vinhranovsky's story «In the depths of rains»]. *Visn. Khark. nats. un-tu imeni V. N. Karazina. Seriya «Filolohiya» – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Philology»*, 73, 40–43 [in Ukrainian]. 6. **Myasoyedova, S. V.** (2001). Katehoriya sponukannya i yiyi vyrazhennya v nepryamykh vyslovlennyakh suchasnoyi ukraiyins'koyi movy [Category of motivation and its expression in the indirect expressions of modern Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Khark. derzh. ped. un-t imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 7. **Oleksenko, O. A.** (2020). Vydo-chasovi vidnoshennya yak kompozytsiynyy zasib orhanizatsiyi lirychnoho tvoruu [Type-temporal relations as a compositional means of organizing a lyrical work]. *Linhvistychni doslidzhennya – Linguistic research*, 52, 206–214. <https://doi.10.34142/23127546.2020.52.19>. 8. **Pavlova, I. A.** (2010). Chyslivnyk u poetychnomu movlenni M. Vinhranov's'koho kruz' pryzmu yoho psykhotypu [Numerical int hepoetic speech of M. Vinhranovsky through the prism of his psychotype].

Psyhholinhvistyka – Psycholinguistics, 5, 121–128 [in Ukrainian]. 9. **Potebnya, A. A.** (1968). *Iz zapisok po russkoj grammatike [From notes on Russian grammar]*. (Vol. 4). Moskva: Prosveshchenie [in Russian]. 10. **Selivanova, O. O.** (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediya [Modern linguistics: terminological encyclopedia]*. Poltava: Dovkillya-K [in Ukrainian]. 11. **Khrakovskiy, V. S.** (1990). *Povelitel'nost' [Imperativeness]*. In *Teoriya funktsional'noy grammatiki. Temporal'nost'. Modal'nost'. – Theory offunctional grammar. Temporality. Modality* (pp. 185–238). Leningrad: Nauka [in Russian]. 12. **Shevchuk, I. L.** (2004). *Pro status imperatyva v ukrainskii movi [On the status of the imperative in the Ukrainian language]*. *Aktualni problem ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka – Actual problems of Ukrainian linguistics: theory and practice*, 10, 87–95 [in Ukrainian]. 13. **Shevchuk, O. S.** (1991). *Semantychni mozhlyvosti hramatychnykh form sposobu diyeslova v suchasnyy ukrayinskiy literaturniy movi [Semantic possibilities of grammatical forms of the verb method in the modern Ukrainian literary language]*. In *Semantika i funktsiyi hramatychnykh struktur – Semantics and functions of grammatical structures* (pp. 38–50). Kyiv: NMK VO [in Ukrainian]. 14. **Shynkaruk, V. D.** (2002). *Katehoriyi dyktumu i modusu u strukturi rechennya [Categories of dictum and mode in the sentence structure]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian]. 15. **Yakobson, R. O.** (1985). *O structure russkogo glagola [About the structure of the Russian verb]*. In *Yakobson, R. O. Izbrannyye raboty – Selected works* (pp. 210–221). Moskva: Progress [in Russian].

Омельченко Анна Григорівна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Тел.: +38 (099) 77 39 870

E-mail: omelcenkoanna4@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1287-3506>

Omelchenko Anna Hryhorivna – Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 9 березня 2021 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Омельченко А. Г. Імператив у поетичному мовленні Миколи Вінграновського. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2021. Вип. 54. Ч. I. С. 176–184. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.1.15>

АРА: Омельченко, А. Г. (2021). Імператив у поетичному мовленні Миколи Вінграновського. *Лінгвістичні дослідження*, 54 (I), 176–184. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.1.15>